

Allochtone jongeren en de pijnpunten van het beleid

Guido Deroeck

De recente rellen in Anderlecht en Lokeren hebben er ons nog eens aan herinnerd: na zwarte zondag en na het beëindigen van het beleidsvoorbereidend werk van het toenmalige Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid (in 1993) besloten de federale regering, de Vlaamse en de andere gewestregeringen eindelijk werk te maken van een gericht minderhedenbeleid. Nooit meer zouden bijvoorbeeld migrantenrellen nog het politieke en maatschappelijke landschap "schaden". Via preventieve actiemiddelen — vooral in het kader van de federale veiligheidscontracten van Binnenlandse zaken, aangevuld met dito maatregelen van Justitie — en via een aanscherpen van het onderwijsvoorrrangsbeleid zou de integratie van allochtonen binnen de kortste keren een feit worden. Een allochtonenbeleid — let wel voor, maar niet door migranten opgezet — zou voor een en ander garant staan.

Kwamen de migrantenrellen van november 1997 in de Brusselse "Kuregem"-achterstandswijk dan als een volslagen onvoorziene omstandigheid roet in het eten strooien? Uiteraard niet. Wanneer preventieve maatregelen in achtergestelde wijken dan al enig succes sorteerden, maar wanneer tegelijkertijd het beleid — bij monde van de minister van Binnenlandse Zaken — onomwonden repressieve acties van rijkswacht en politie steunt, zonder de feiten eerst grondig te analyseren, riskeert elke (andere) positieve actie zonder enig resultaat te blijven. Hoe kan men anders op een objectieve wijze een oordeel vellen over de feiten die de migrantenrellen van november '97 in Anderlecht en Schaarbeek voorafgingen? Kan het neerschieten van een drugdealer door de zogenaamde orde-

handhavers zomaar als een legitieme zelfverdedigingsactie vanwege de politie verklaard worden?

Deviant gedrag en commune criminaliteit
Toegegeven: criminaliteit mag niet lonend worden en moet kunnen gesanctioneerd worden. Maar het doel wettigt geenszins de middelen. Een analyse van eventuele vormen van zogenaamde commune (veel voorkomende) criminaliteit mag en moet gebeuren, maar moet duidelijk binnen een maatschappelijk-politieke context geanalyseerd én geduid worden. En andere vormen van criminaliteit, zoals witteboordcriminaliteit moeten evenzeer drastisch aangepakt worden. In deze bijdrage trachten we, met het oog op het opzetten van een directer en gericht preventiebeleid, een

analyse te maken van veel voorkomende vormen van criminaliteit bij (allochtone) jongeren.

Uit Nederlands criminologisch-statistisch onderzoek blijkt inderdaad dat allochtone jongeren relatief hoger scoren op het vlak van zogenaamde veelvoorkomende (commune) criminaliteit dan hun autochtone leeftijdgenoten (WODC, K.51, 1997). Alhoewel op dat terrein in België representatief statistisch materiaal ontbreekt, gaat men er — op basis van politie-PV's — van uit dat op stedelijk niveau, een gelijkwaardige trend zichtbaar is.

Uit onderzoek rond criminaliteit van allochtone jongeren (Angement, 1997) blijkt dat allochtone jongeren in vergelijking met autochtone leeftijdsgenoten relatief meer criminaliteit plegen en andere vormen van deviant gedrag vertonen, zoals weglopen van thuis. Vermogens-, drugs- en gewelddelicten scoren hoger en allochtone jongeren recidiveren vaker. Ze komen (dan ook) vaker in aanraking met de politie. Deze politiecontacten zijn weliswaar het gevolg van selectiever optreden bij het surveilleren en controleren, mede omwille van reële discriminatie en van vooroordelen allerhande. Maar niettemin liggen de cijfers (bijzonder) hoog, wat in de Nederlandse situatie zeker niet uitsluitend te verklaren is door het politie-optreden alleen. Angement geeft twee verklarende factoren die hierbij spelen: ten eerste (het gebrek aan) *toekomstmogelijkheden* van deze jongeren. Hier stipuleert hij de gezinssituatie, de (gebrekkige) schoolcarrière en de vrijetijdsbesteding (rondhangen...). Allochtone jongeren scoren op deze levensgebieden niet erg goed. Als tweede factor geeft Angement de onbekendheid aan vanwege de *ouders* ten aanzien van de officiële instanties.

Leuw (Leuw, 1997) beschouwt in zijn studie de omvangrijke criminaliteit onder allochtone jongeren als een duidelijk signaal voor stagnerende integratie, mede veroorzaakt door een gebrek aan perspectief in de Westerse samenleving.

Angement en Leuw staan niet alleen met hun conclusies. Vanaf de beginjaren '90 is in Nederland een aantal onderzoeken verricht naar de betrokkenheid van jonge allochtonen bij z.g. veelvoorkomende (z.g. "commune") criminaliteit. (Zie synthese in: WODC, K.51, 1997). Bij deze

synthese poogt men een verklaring te geven voor de vaak sterke oververtegenwoordiging van allochtone jongeren in de politieregisters en geeft men een aantal beleids- en preventieve maatregelen aan die kunnen genomen worden om deze trend om te buigen.

De maatschappelijke positie van met name Marokkanen en Turken — maar in Nederland ook van andere etnische minderheden zoals Surinamers en Antillianen — wordt veelal als problematisch gekenschetst. Tot op zekere hoogte verkeren deze bevolkingsgroepen immers in een maatschappelijk isolement. Dit komt allereerst tot uiting in een gemiddeld slechte sociaal-economische positie. Tevens wordt de maatschappelijke *marginaliteit* van deze groepen ook bevorderd door *discriminatie* vanwege autochtonen. Etnische jongeren zijn nog steeds veel slechter opgeleid dan hun autochtone leeftijdsgenoten en, mede als gevolg hiervan, zijn er op de *arbeidsmarkt* veel minder kansen dan voor autochtonen.

Een belangrijk gegeven is echter ook het feit dat het maatschappelijk *isolement* door minderheden zelf in de hand gewerkt wordt omdat ze zich soms sterk terugtrekken op het eigen bastion en zich verzetten tegen deelname aan de (dominante) samenleving. Discriminatie en (haast zelf gekozen) isolement vormen dan elkaar versterkende tendensen. Volgens Ed Leuw (die de synthese bewerkte van het WODC-onderzoek) zijn precies deze twee gegevens een sterk beletsel voor integratie in de samenleving en is het hoge criminaliteitscijfer een gevolg en belangrijk symptoom van deze (ongewenste) situatie. Het maatschappelijk gegeven van "etniciteit en criminaliteit" heeft betrekking op bevolkingsgroepen die door zichzelf en door anderen als etnische (nationaal-religieuze) groep worden herkend. Formele nationaliteit (wat voorstanders van naturalisatie ook mogen beweren) is hiervoor veel minder relevant dan bv. het leven in een bepaalde (concentratie)buurt, het komen uit een allochtone familie en het hebben van vrienden met dezelfde achtergrond. Tweede-generatiejongeren worden trouwens in bepaalde vormen van onderzoek in sociologische zin ten onrechte als autochtoon aangemerkt.

In Nederland blijken allochtone jongeren drie tot zesmaal vaker als *verdachte* bij de politie bekend te zijn dan autochtone leeftijdsgenoten.

Tevens zouden ook zwaar criminele jongeren sterk oververtegenwoordigd zijn. In justitiële jeugdinstellingen zijn er bv. tien keer zoveel Marokkaanse jongeren opgenomen dan op grond van hun aantal in Nederland verwacht mag worden. Even terzijde: vergelijkbare cijfers worden ook in Vlaanderen gemeld in de instellingen van de Vlaamse Gemeenschap, Mol en Ruiselede. Naast het feit dat etnische jongeren gemakkelijker "gevisieerd" worden door Justitie, Jeugdbescherming en politie blijven deze cijfers toch bijzonder "hoog".

Sociaal-economische achtergronden

Structurele en culturele factoren bepalen gezamenlijk de mate van integratie van etnische groepen in de samenleving en daarmee ook de samenhang tussen commune criminaliteit en etniciteit. Minimale integratie en daarmee hogere criminaliteitscijfers lijken onvermijdelijk als allochtonen weinig ander perspectief hebben dan werkloosheid of de onderkant van de arbeidsmarkt.

De eerste en allicht meest doorslaggevendende conclusie met betrekking tot criminaliteit is dat (relatieve) materiële welvaart veruit de belangrijkste determinant is van de relatie tussen commune criminaliteit en etnische minderheid.

Aan de onderkant van de samenleving heeft men, indien er weinig perspectief wordt ervaren op maatschappelijke verbetering, relatief veel te winnen en weinig te verliezen bij het op illegale wijze te verkrijgen voordeel. Ook *autochtone* bevolkingsgroepen in dezelfde maatschappelijke positie scoren onevenredig hoog op het vlak van commune criminaliteit. (Een kleurrijke aanpak, 1996 / WODC, 1997).

Niettemin ligt het gemiddelde werkloosheidspercentage van minderheidsgroepen in Nederland op 25, versus 7 voor de autochtone bevolking (Jaaroverzicht Integratiebeleid Etnische Groepen 1996). Gelijkaardige gegevens zijn ook in de Belgische situatie merkbaar (Jaarverslag CGKR, 1996). Voor zover ze werk hebben, verrichten allochtonen vooral slecht betaalde en als onaantrekkelijk beschouwde arbeid aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Bovendien vormen allochtone jongeren de grootste groep (vroegtijdige) schoolverlaters en blijven ze sterk oververtegenwoordigd bij de laagste vormen van

secundair onderwijs. Er is tevens ook een geringe deelname vast te stellen aan gestructureerde vrijetijdsbesteding door allochtone jongeren.

Turkse en Marokkaanse gezinnen, doorgaans afkomstig uit plattelandsgebieden in hun land van herkomst, wonen hier in achterstandswijken van grote steden. Deze wijken zijn te typeren als "probleemcumulatiegebieden", wat o.m. blijkt uit hoge werkloosheids- en criminaliteitscijfers. Hun huisvesting zelf bevindt zich aan de onderkant van de woningmarkt: de huizen zijn meestal veel te klein voor het opvangen van de (grote) gezinnen, waardoor jongeren hun vrijetijd buitenshuis zoeken (Angement, 1997).

Werkloze allochtone jongeren, die niet beschikken over een adequate opleiding — het aantal vroegtijdige schooluitvallers blijft bijzonder hoog — blijft niets anders over dan het met vrienden rondhangen op straat, op pleinen en in lunaparken om toch iets te doen met hun vrije tijd. Het gevaar is dan ook groot dat ze in aanraking komen met criminele leeftijdsgenoten en zelf delicten gaan plegen.

Dit alles heeft mede tot gevolg dat allochtone jongeren, afhankelijk van de specifieke minderheidsgroep waartoe ze behoren, anderhalf tot driemaal meer criminaliteit plegen dan het gemiddelde voor jongeren in vergelijkbare sociaal-economische situaties. Hierbij scoren met name Marokkaanse jongeren het hoogst (Coppes, 1997).

Vooraf vormen van diefstal, al dan niet gepaard aan geweld, met andere woorden "straatcriminaliteit" — door de burger als sterk bedreigend voor zijn veiligheid en bezit ervaren — komen het vaakst voor. In hogere maatschappelijke lagen wordt nl. op basis van een heel andere kansenstructuur "andere" criminaliteit veroorzaakt dan aan de onderkant van de samenleving, zoals fraude, fiscale en economische delicten.

Culturele achtergronden

Een belangrijke verklaring voor (pre)delinquent gedrag van allochtone jongeren is tevens dat ze op het kruispunt van twee verschillende culturen leven (Angement, 1997). Daar waar jongeren geen keuze maken voor een cultuur verliezen zij hun houvast (referentiekader), waardoor allochtone jongeren in een *identiteitscrisis* raken. Er ontstaat

bijgevolg een cultuurconflict. Een van de manieren om aan deze “gespleten” identiteit te ontsnappen, is precies het vertonen van deviant gedrag, waaronder criminaliteit.

Cultuurverschillen werken ook door in de gezinsrelaties. Dikwijls komen jongeren meer onder invloed te staan van de westerse normen. De ouders hebben kritiek op de westerse samenleving die in hun ogen respectloos en zedeloos is.

Naast “universeel-maatschappelijke” structurele factoren zijn dus ook *culturele* factoren van belang. Het gaat dan met name over de specifieke samenhang tussen de etnische bevolkingsgroep en de aard en mate van criminaliteit. De relevantie van culturele factoren voor het sociale gedrag van etnische minderheden blijkt nl. een fundamenteel gegeven te vormen. Zowel voor etnische minderheden als voor de autochtone meerderheid geldt een wederzijds “wij-zij-perspectief”.

Het WODC-rapport (1997) besteedt hierbij vooral aandacht aan de verklaring van criminaliteit van jongeren van Marokkaanse en Turkse origine. Deze mediterrane minderheidsgroepen — ook de tweede generatiejongeren — leven (van huis uit) in een eigen wereld met traditionele, sterk groepsgebonden normen en waarden. Deze staan vaak op “gespannen” voet met de overwegend individualistische en seculiere westerse opvattingen in de dominante samenleving. Terwijl de eerste generatie Turken en Marokkanen nog sterk op het thuisland georiënteerd blijft — en de Westerse samenleving eerder bedreigend is voor eigen moraal en leefwijze — verkeert de tweede generatie in een zogenaamd *niemandslaan*, op weg naar een onzekere toekomst. Deze generatie is vaak vervreemd van haar ouders, maar tegelijkertijd voelt ze zich aan de *rand* van de Westerse samenleving staan.

Blijkt nu dat het *ouderlijk milieu* geen vat heeft op deze jongeren, wanneer ze op *straat* of op *school* zijn. Aan de andere kant zijn ze voor de dominante samenleving — school, vrijetijdsmilieu, maar ook justitie en politie — ongrijpbaar als ze zich terugtrekken in het thuismilieu.

Marginaliteit van allochtone minderheidsgroepen is niet enkel sociaal-economisch, maar ook cultureel bepaald. Exclusieve solidariteit met

de eigen groep en discriminatie van de minderheidsgroep (door de meerderheid) zijn te verwachten problemen bij een grote culturele afstand tussen allochtonen en autochtonen. Voor allochtonen zijn de inte-gratiemogelijkheden dan ook schaars.

Anderzijds kan de afstand tussen meerderheids- en minderheidscultuur ook een meer rechtstreeks criminaliteitsbevorderend effect hebben.

Uit onderzoek naar sociale processen binnen de (mediterrane) etnische minderheden (WODC, 1997) blijkt dat informele *sociale controle* — o.m. de controle die ouders uitoefenen op hun kinderen — allereerst gericht is op gedrag dat de (traditionele) orde binnen de eigen groep dreigt te verstoren. Ouders voelen zich met name onmachtig, soms zijn ze ook onverschillig en weinig verantwoordelijk voor het eventuele wangedrag van hun kinderen in de “als vreemd” ervaren westerse samenleving.

Vooraf binnen de Marokkaanse bevolkingsgroep lijken ouders slechts een geringe invloed te hebben op het buitenshuis gedrag van hun zonen. Volgens onderzoekers (WODC, 1997) is er precies in deze groep weinig solidariteit en zijn er vaak grote spanningen tussen vaders en zonen: jongeren onttrekken zich, op straat, in groep met leeftijdsgenoten, aan het ouderlijke toezicht.

Dit *cultuurconflict* met de westerse samenleving doet zich ook voor bij de Turkse minderheidsgroep, hoewel de jeugdcriminaliteit hier duidelijk minder problematisch lijkt. Als mogelijke verklaring stelt men hiervoor het feit dat de Turkse gemeenschap er beter in geslaagd zou zijn om een betrekkelijk succesvolle economische bedrijvigheid te realiseren. Bovendien zou de Turkse familie- en gezinsstructuur beter functioneren dan de Marokkaanse, zodat er zich minder generatieconflicten voordoen. Men zou er ook gemakkelijker kunnen terugvallen op personen en faciliteiten in het moederland.

Preventieprogramma's als antwoord

Het in hogere mate onder etnische minderheden voorkomen van zogenaamde *commune criminaliteit* is vooral te verklaren door een collectieve marginale maatschappelijke positie. Het gaat

daarbij zowel om structurele als culturele problemen. Enerzijds een sociaal-economische positie met weinig kansen op de arbeidsmarkt, een laag inkomen, relatief slechte huisvesting; anderzijds zijn er de cultuurconflicten die problemen met zich meebrengen op het vlak van normativiteit, rechtsbewustzijn en sociale controle.

Oplossingen liggen bijgevolg op het terrein van beheersmogelijkheden en preventie. Eenvoudige oplossingen om maatschappelijke integratie en emancipatie van deze minderheidsgroepen te bevorderen liggen er echter niet voor het grijpen, omdat het gevaar om de hoek ligt hierdoor aan symptoombestrijding én aan stigmatisering te doen. Bovendien, als men er van uitgaat dat "jeugd-delinquentie" eerder een "rite de passage" vormt, is dit volgens sommigen — ten aanzien van deze bevolkingsgroepen — ook als een positief "signaal" te interpreteren. Vaak leidt afwijkend gedrag inderdaad tot criminaliteit. "Criminaliteit zou dan geen teken meer mogen zijn van stagnerende integratie, maar de bliksem die bij botsende werelden gezien wordt" (Vischer, Sec, april 1997).

Op zich is deze stellingname niet onbelangrijk. Alleen kan men zich afvragen of de "gediscrimineerde" minderheden in hun totaliteit hier een boodschap aan hebben. Mede op basis van een stijgende criminaliteit geeft men inderdaad voedsel aan een bepaalde onderstroom binnen het maatschappelijke en politieke discours: generalisaties als "etnische minderheden zijn nu eenmaal criminel" zijn niet langer uit de lucht en kunnen gemist worden als kiespijn.

Enkel wanneer preventiemaatregelen, gericht op het creëren van ernstiger mogelijkheden van emancipatie en integratie, genomen worden, kan een normaler patroon van allochtone criminaliteit ontstaan. Het gaat dan vooral om het reduceren van straatcriminaliteit, die typerend is voor de onderkant van de samenleving. Allicht zal dan wel de "respectabele" criminaliteit — zoals belastingontduiking en fiscale fraude — stijgen. Maar dat zal de prijs zijn die moet betaald worden.

In elk geval moet het beleid werk maken van het inzetten van diverse initiatieven, zowel op het vlak van beheersing als van globale preventie.

Het beleid op *macroniveau* moet inwerken op de structurele — sociaal-economische — determinanten van criminaliteit (van etnische minderheden) en is uiteraard een lange-termijn-optie. De culturele dimensie ligt eerder verankerd binnen het privé-domein van burgers.

Op *mesoniveau* zijn beleidsmaatregelen wel sneller haalbaar: overlast, bedreigde openbare orde — bv. intimidatie door "jeugd-gangs" — en veelvoorkomende criminaliteit, zijn allicht beheersbaar op buurtniveau. Conflicten tussen generaties en tussen autochtonen en allochtonen kunnen het best als "normale" problemen van achterstandsbuurten gezien en opgelost worden, via het versterken van sociale buurtcontrole, school-, welzijns- en jeugdwerkvoorzieningen. Op *mesoniveau* moeten problemen met andere woorden niet langer geïsoleerd benaderd worden, maar in de sociale context waarbinnen ze optreden. Een inwerken op "riscobuurtten" is bijgevolg belangrijker dan op "riscico-groepen" en/of "riscifactoren".

Beleids- en preventiemaatregelen voor beheersing van criminaliteit bij etnische minderheden liggen uiteraard ook heel sterk op *microniveau*, hoewel een individualiserende aanpak geen substantiële oplossing biedt voor een structureel maatschappelijk probleem. Het gaat met name om begeleiding - en secundaire preventie — van jongeren die reeds delinquent gedrag vertonen of als "riscicogevallen" worden gezien.

Het WDOC-rapport (1997) (zie tevens: Preventie, Jeugdbescherming, Reclassering, Jaarboek 1996) geeft, op basis van 24 projecten voor preventie van criminaliteit, een overzicht van aanpak voor deze specifieke doelgroep aan:

- a. bemiddeling: bij lichte problemen intermediairen tussen jongeren, ouders en Nederlandse instituties om de *communicatieproblemen* (taal- en cultuurverschillen) op te lossen. Hierbij wordt als richtlijn aangehouden dat de bemiddelaar liefst zelf ook allochtoon is;
- b. lichte begeleiding: vooral bij jongeren die kleine delicten plegen en verder dreigen af te glijden. Periodieke gesprekken gedurende enkele maanden zijn aangewezen (vooral bemiddeling bij huisvesting, school- en gezinsproblemen);
- c. intensieve trajectbegeleiding bij zwaardere en acute problemen (de harde kern), gedurende enkele maanden, op 24-uur-basis. Nazorg is hier

tevens belangrijk.

d. casemanagement voor uiteenlopende problemen. De begeleider treedt hier op als coördinator van instanties die zich met de jongeren bezighouden;

e. kansverbeteringsprogramma's: via het aanbieden van gestructureerde vrijetijdsbesteding, cursussen...

Een geïntegreerd beleid

Integratie van minderheden en bijgevolg het vergroten van participatie aan de dominante samenleving zal echter, hoe dan ook, sterk afhankelijk blijven van de mogelijkheden tot sociale stijging van etnische minderheden.

Dit houdt bijgevolg in dat enkel integrale preventie-programma's — een koppeling van initiatieven op micro-, meso- en macroniveau — nuttig kunnen geacht worden. Enkel van een

gecombineerde vorm van algemene (preventieve en beleids-) maatregelen op het gebied van werkgelegenheid, inkomensverdeling, huisvesting en onderwijs, die gericht zijn op versterking van de maatschappelijke positie van alle zwak-maatschappelijken kunnen op langere termijn ook gunstige effecten op de criminaliteit verwacht worden.

In die zin mogen buurtwerk, integratiecentra en zelforganisaties zich niet langer als "afgesloten" entiteiten opstellen, waarbij de doelgroepen zich "beschermd" weten, maar vaak ook afgesloten dreigen te worden van participatiemogelijkheden met ruimere contexten. Veeleer dienen mogelijkheden en ruimte gecreëerd om

ook de "anderen" kansen tot deelname te geven: enkel "uitwisseling" van ideeën leidt verder tot een zij-wij-opstelling en bevordert niet langer integratie noch kennis van en over elkaar.

Bij de hoger aangegeven maatregelen, gepaard aan een beter werkende antidiscriminatiewetgeving en deelnamebevordering, gaat het in laatste instantie om het voorkomen van tweedeling in de samenleving. Dit overstijgt uiteraard de problematiek van criminaliteit — en het isoleren van dit gegeven — en het gegeven van etnische minderheden in een samenleving die, de facto, toch multicultureel van aard is.

"Laat allochtonen zelf hun achterstand bepalen", en laat ze vooral zelf mee de krijtlijnen uittekenen van een geïntegreerd beleid. Nu zelforganisaties wettelijk erkend zijn, wordt het hoogtijd dat de allochtonen zelf, samen met — en niet onder bevoogding van — zogenaamde "goedmenende" autochtonen bepalen wat voor hen belangrijk is. Ook hier moet de tijd van bevoogding, neo-kolonialisme en imperialisme gedaan zijn. De wijdverbreide neiging om pluriformiteit als uitsluitend problematisch en bedreigend te zien moet dankzij netwerken, waarbij allochtonen en autochtonen samenwerken, opgegeven worden. Werken aan integratie veronderstelt, noch min noch meer, een wederzijds proces van binding met en betrokkenheid op de samenleving. Dat vergt reële inspraakmogelijkheid én het creëren van participatiekansen. Criminaliteit gedijt waar uitsluiting begint.

Bibliografie

- Angement, H., *Criminaliteit van allochtone jongeren, Feiten, oorzaken, achtergronden. Baarn: Intro, 1997.*
- Coppes, R., e.a., *Politie en criminaliteit van Marokkaanse jongens, Deventer, Gouda Quint, 1997.*
- Criminaliteit en etnische minderheden. Een criminologische analyse.* WODC, K 51 (Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum), Ministerie Justitie, den Haag, 1997.
- Een kleurrijke aanpak. Allochtone jongeren en criminaliteit: een uitwerking van mogelijke oplossingen,* Amsterdam, voor: Ministerie Binnenlandse Zaken, resp. Ministerie Justitie, juli 1996.
- Jaaroverzicht Integratiebeleid Etnische Groepen 1996, Tweede Kamer, den Haag, 1996.*
- Jaarverslag 1996, Centrum Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding, Brussel, 1997.*
- Leuw, Ed, *Criminaliteit en etnische minderheden. Een criminologische studie,* WODC, den Haag, 1997.
- Leuw, Ed, *Landgenoten zonder perspectief. Criminaliteit als signaal voor stagnerende integratie, in: Sec (Tijdschrift over samenleving en criminaliteitspreventie), april 1997, 11,2, p. 6-8).*
- Preventie. Jeugdbescherming. Reclassering. Jaarboek 1996, Ministerie Justitie, den Haag, april 1997.*